

ISTORIE
CONTEMPORANĂ

Volum apărut cu sprijinul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului
și Memoria Exilului Românesc

Anne Applebaum (n. 1964, Washington) este jurnalistă, cu o importantă carieră la publicații precum *The Spectator*, *Daily Telegraph*, *Sunday Telegraph*, *Washington Post* și *The Economist*. A publicat articole și în *New York Review of Books*, *Foreign Affairs* și *Wall Street Journal*. Profesia i-a îngăduit să fie martora tuturor evenimentelor semnificative care au dus la căderea regimurilor comuniste din Europa și la transformarea lor în regimuri democratice. A studiat la Yale și la London School of Economics, specializându-se în istorie și în relații internaționale, fapt care de bună seamă a contribuit la alegerea subiectelor cărților sale: *Between East and West* și *Gulag. A History*. Pentru impresionantul volum despre Gulag a fost distinsă în 2004 cu prestigiosul Premiu Pulitzer, acordat în fiecare an celor mai buni ziariști, scriitori și compozitori americani.

Anne Applebaum trăiește în Polonia și este căsătorită cu Radosław Sikorski, de asemenea jurnalist, dar cunoscut mai ales ca ministru al apărării și ministru de externe în ultimele guverne polone.

ANNE APPLEBAUM

GULAGUL

O ISTORIE

Traducere din engleză de
SIMONA-GABRIELA VĂRZAN
și
VLAD OCTAVIAN PALCU

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Seria „Istorie contemporană” este coordonată de
Cristian Vasile și Vladimir Tismăneanu

Redactor: Cătălin Strat
Coperta: Angela Rotaru
Corectori: Elena Dornescu, Iuliana Pop
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Radu Dobreci

Tipărit la Artpress – Timișoara

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

APPLEBAUM, ANNE

Gulagul: o istorie / Anne Applebaum; trad.: Simona-Gabriela Vârzan;

Vlad Octavian Palcu. – București: Humanitas, 2011

Bibliogr.

ISBN 978-973-50-3164-0

I. Vârzan, Simona-Gabriela (trad.)

II. Palcu, Vlad (trad.)

94(47)“1917/1989”

343.816(47)“1917/1989”

Anne Applebaum

Gulag

Copyright © 2003 by Anne Applebaum

All rights reserved.

© HUMANITAS, 2011 pentru prezenta versiune românească

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 021 311 23 30 / 0372 189 509

*Această carte este dedicată
celor care au povestit ce s-a întâmplat.*

În anii cumpliți ai terorii ejoviste am petrecut 17 luni stând la coadă în fața închisorii din Leningrad. Într-o zi, cineva din mulțime m-a recunoscut. În spatele meu era o femeie cu buzele învinețite de frig, care cu siguranță că nu auzise pe nimeni strigându-mă pe nume până atunci. Acum, ieșind din amorțeala de care eram cu toții cuprinși, mă întrebă în șoaptă (acolo toată lumea vorbea în șoaptă):

— Puteți să descrieți asta?

Și i-am spus:

— Pot.

În acel moment, un zâmbet fugar păru că străbate ceea ce fusese cândva chipul ei.

Anna Ahmatova, În loc de prefață: Recviem, 1935–1940

PARTEA I
Originile Gulagului
1917–1939

CAPITOLUL 1

Începuturile bolșevismului

*Dar șira spinării ți-a fost zdrobită,
Frumoasa, biata mea epocă,
Și cu un zâmbet prostesc
Te uiți înapoi, crudă și slabă,
Ca un animal trecut de vreme,
La urmele propriilor copite...*

Osip Mandelștam, „Vek“¹

Una dintre intențiile mele este aceea de a distruge mitul conform căruia perioada cea mai dură a represiunii a început în anii 1936–1937. Cred că statisticile viitoare vor arăta că valurile de arestări, condamnări și deportări se declanșaseră încă de la începutul anului 1918, chiar înainte de declararea oficială, în acea toamnă, a „Terorii Roșii“. Din acel moment, valul a crescut pur și simplu din ce în ce mai mult, până la moartea lui Stalin...

Dmitri Lihacev, *Vospominania*²

În anul 1917, două valuri revoluționare au cuprins Rusia, spulberând societatea Rusiei imperiale ca pe un castel din cărți de joc. După abdicarea, în februarie, a țarului Nicolae al II-lea, șirul evenimentelor cu greu a mai putut fi oprit și controlat. Aleksandr Kerenski, șeful primului guvern provizoriu postrevoluționar, a scris mai târziu că, în vidul creat după căderea vechiului regim, „toate programele politice și strategice existente, oricât de îndrăznețe și de bine concepute ar fi fost, păreau că plutesc în aer, fără scop și inutile“.³

Dar, deși Guvernul Provizoriu era slab, deși nemulțumirea populației era generală, deși furia și măcelul provocate de Primul Război Mondial atinseseră cote maxime, puțină lume se aștepta ca puterea să cadă în mâinile bolșevicilor, unul dintre numeroasele partide radical-socialiste care își

doreau schimbări chiar și mai rapide. În străinătate, bolșevicii nu prea erau cunoscuți. O poveste apocrifă ilustrează foarte bine atitudinea din afară a Rusiei: în 1917, spune povestea, un funcționar dă navală în sediul ministrului afacerilor externe austriac, strigând: „Excelența Voastră, în Rusia a avut loc o revoluție!“ Ministrul spuse disprețuitor: „Cine-ar putea face o revoluție în Rusia? Cu siguranță nu inofensivul Herr Troțki, care-și face veacul la Café Central!“

Dacă natura bolșevicilor era misterioasă, liderul lor, Vladimir Ilici Ulianov – omul pe care lumea avea să-l cunoască după pseudonimul lui revoluționar „Lenin“ – era și mai misterios. De-a lungul multor ani petrecuți ca revoluționar în emigrație, Lenin a fost recunoscut pentru inteligența lui strălucită, dar antipatizat pentru lipsa de stăpânire de sine și pentru facționarism. Intra des în conflict cu ceilalți lideri socialiști și avea tendința de a transforma micile dezacorduri privind chestiuni de doctrină politică, aparent irelevante, în dispute majore.⁴

În primele luni de după revoluția din februarie, Lenin era departe de a obține o poziție de lider incontestabil, chiar în interiorul propriului partid. Până la jumătatea lui octombrie 1917, o mână de lideri bolșevici au continuat să se împotrivescă intenției sale de orchestrare a unei lovituri de stat împotriva Guvernului Provizoriu, argumentând că partidul nu era pregătit să preia puterea și că nu avea încă sprijinul popular pentru așa ceva. Lenin a câștigat totuși disputa, iar în 25 octombrie lovitura a avut loc. La îndemnul instigatoare ale lui Lenin, mulțimea a pus stăpânire pe Palatul de Iarnă. Bolșevicii i-au arestat pe miniștrii Guvernului Provizoriu. În câteva ore, Lenin a devenit conducătorul țării, pe care a rebotezat-o Rusia Sovietică.

Chiar dacă Lenin a reușit să cucerească puterea politică, criticii săi bolșevici nu se înșelaseră întru totul. Bolșevicii erau într-adevăr complet nepregătiți. Ca urmare, multe dintre primele lor decizii, inclusiv crearea statului monopartid, au fost luate în funcție de necesitățile de moment. Sprijinul din partea populației era cu adevărat slab și, pur și simplu pentru a rămâne la putere, ei au declanșat aproape imediat un război civil sângeros. Începând cu 1918, când Armata Albă a vechiului regim s-a regrupat pentru a lupta cu nou-înființata Armată Roșie, condusă de tovarășul lui Lenin – „Herr Troțki de la Café Central“ –, una dintre cele mai violente înfruntări armate care s-au văzut vreodată în Europa s-a dezlănțuit pe teritoriul Rusiei. Iar violența nu s-a manifestat doar pe câmpul de luptă. Bolșevicii s-au pornit să înlăture din calea lor orice opoziție intelectuală și politică, sub toate formele ei: menșevici, anarhiști, social-revoluționari. Noul stat sovietic nu avea să cunoască o pace relativă înainte de 1921.⁵

Pe acest fond de improvizatie și violență au luat ființă primele lagăre de muncă sovietice. Ca multe alte instituții sovietice, ele au fost create ad-hoc, în grabă, ca o măsură de urgență în focul războiului civil, ceea ce nu înseamnă că ideea nu le-a surâs mai demult sovieticilor. Cu trei săptămâni înaintea Revoluției din Octombrie, Lenin deja întocmise un plan destul de vag prin care să impună capitaliștilor înstăriți „datoria de a presta muncă obligatorie“. În ianuarie 1918, îndârjit de amploarea rezistenței antibolșevice, Lenin a fost și mai vehement, scriind că salută „arestarea milionarilor-sabotori, care călătoresc în vagoane de clasa întâi și a doua. Sugerez să fie condamnați la o jumătate de an de muncă forțată într-o mină“.⁶

Viziunea lui Lenin asupra lagărelor de concentrare create ca o formă specială de pedeapsă pentru o categorie specială de burghezi „dușmani“ se potrivea de minune cu celelalte idei ale sale în privința delictelor și a infractorilor. Pe de-o parte, primul conducător sovietic a avut atitudini ambigue în privința întemnițării și a pedepsirii delincvenților tradiționali – tâlhari, hoți de buzunare, ucigași –, pe care îi percepea ca pe niște potențiali aliați. În opinia lui, cauza profundă a „exceselor sociale“ (înțelegem prin acest termen delictele) era „exploatarea maselor“. Înlăturarea cauzei, credea el, „va duce la înlăturarea excesului“. Nu erau deci necesare pedepse speciale pentru a-i descuraja pe infractori: cu timpul, Revoluția însăși îi va face să dispară. Unele dintre formulările primului cod penal bolșevic le-ar fi mers deci la inimă celor mai radicali și mai progresiști reformatori ai legii din Occident. Printre altele, codul decreta că „nu există vinovație individuală“, iar pedeapsa „n-ar trebui privită ca o răzbunare“.⁷

Pe de altă parte, Lenin – ca și teoreticienii bolșevici în materie de legislație care i-au precedat – socotea de asemenea că fondarea statului sovietic va duce la apariția unui nou tip de infractor: „dușmanul de clasă“. Dușmanul de clasă este cel care s-a opus Revoluției și a luptat fâțiș sau, cel mai adesea, a uneltit în secret, pentru a o distruge. Dușmanul de clasă era mai greu de identificat decât un infractor obișnuit și mult mai greu de reeducat. Spre deosebire de un infractor de rând, unui dușman de clasă nu i se putea acorda niciodată încrederea că va coopera cu regimul sovietic, iar cazul lui necesita o pedeapsă mai aspră decât s-ar fi cuvenit pentru un ucigaș obișnuit sau pentru un hoț. Astfel, în mai 1918, primul decret bolșevic împotriva „mîitei“ prevedea că „dacă persoana vinovată de luare sau dare de mită aparține claselor avute și folosește mita pentru a-și păstra sau pentru a dobândi privilegiile legate de drepturi de proprietate, atunci aceasta trebuie condamnată la cea mai grea și mai chinuitoare muncă forțată, iar toate proprietățile sale trebuie confiscate“.⁸

Cu alte cuvinte, încă din primele zile de existență ale noului stat sovietic, oamenii aveau să fie condamnați nu pentru ceea ce făcuseră, ci pentru ceea ce erau.

Din păcate, nimeni n-a oferit vreodată o descriere clară a felului în care trebuia să arate de fapt un „dușman de clasă“. Prin urmare, arestările de toate felurile s-au înmulțit spectaculos după lovitura de stat bolșevică. Din noiembrie 1917, tribunalele revoluționare, alcătuite din „susținători“ ai revoluției aleși la întâmplare, au început să condamne „dușmani“ ai revoluției aleși tot la întâmplare. Condamnări la închisoare, la muncă forțată și chiar sentințe capitale au fost pronunțate împotriva bancherilor, a soțiilor de negustori și a speculanților (adică împotriva oricărei persoane care desfășura o activitate economică), împotriva gardienilor de închisoare de pe vremea țarilor și împotriva oricărei alte persoane care părea suspectă.⁹

A decide cine era și cine nu era „dușman“ însemna de asemenea altceva de la un loc la altul, mergând uneori până la a asemui un „dușman“ cu un „prizonier de război“. După ocuparea unui nou oraș, Armata Roșie avându-l în frunte pe Troțki lua adeseori ostatici burgezi care puteau fi împușcați în cazul în care Armata Albă se întorcea, ceea ce s-a întâmplat frecvent de-a lungul mutării repetate într-un sens sau altul a liniei frontului. Între timp, acești prizonieri putea fi puși la muncă forțată, adeseori pentru a ridica tranșee sau pentru a construi baricade.¹⁰ Distincția între deținuții politici și deținuții de drept comun era de asemenea arbitrară. Membrii comisiilor provizorii și ai tribunalelor revoluționare, oameni lipsiți de o învățătură specială, puteau, de exemplu, să decidă brusc că un om în tramvai prins fără bilet a adus o ofensă societății și să-l condamne pentru delict politic.¹¹ Până la urmă, multe asemenea decizii au fost lăsate în seama milițienilor sau a soldaților care efectuaseră arestarea. Feliks Dzerjinski, întemeietorul Ceka, poliția secretă a lui Lenin, precursorul KGB, avea o mică agendă neagră, în care scria numele și adresa unor „dușmani“ întâmplători, pe care îi întâlneau în timp ce-și exercita atribuțiile.¹²

Aceste distincții aveau să rămână vagi până la destrămarea Uniunii Sovietice, optzeci de ani mai târziu. Totuși, existența a două categorii de prizonieri – „politici și de drept comun“ – a avut un efect profund asupra sistemului penal sovietic. În primii zece ani ai guvernării bolșevice, închisorile sovietice au fost efectiv împărțite în două categorii, câte una pentru fiecare categorie de deținuți. Separarea s-a produs spontan, ca reacție la haosul din sistemul penitenciar sovietic. În primele zile ale Revoluției, toți prizonierii au fost încarcerați sub jurisdicția ministerelor de justiție „tradiționale“, la început Comisariatul pentru Justiție, iar apoi Comisariatul de

Interne, și plasați în sistemul de închisori „obișnuite.“ Adică au fost aruncați în ceea ce rămăsese din sistemul penitenciar țarist, de obicei în temnițe de piatră, întunecoase și murdare, situate în centrul fiecărui oraș important. În timpul perioadei revoluționare dintre 1917 și 1920, aceste instituții se aflau într-o stare de dezorganizare totală. Mulțimile luaseră cu asalt închisorile, comisarilor autonomiți îi concediaseră pe gardieni, prizonierii beneficiaseră de amnistii sau pur și simplu părăsiseră locurile de detenție.¹³

Atunci când bolșevicii au preluat puterea, puținele închisori care rămăseseră în funcțiune erau suprapopulate și inadecvate. La doar câteva săptămâni de la Revoluție, Lenin însuși a cerut „măsuri excepționale pentru îmbunătățirea proviziilor de mâncare în închisorile din Petrograd“¹⁴. Câteva luni mai târziu, un membru al Cekăi trimis de la Moscova a vizitat închisoarea din orașul Taganskaia și a povestit despre „frigul și murdăria cumplită“, ca și despre tifosul și foametea care bântuiau locul. Majoritatea deținuților nu-și puteau duce la îndeplinire sentința de muncă forțată, fiindcă nu aveau îmbrăcăminte. Un articol de presă arăta că închisoarea Butîrka din Moscova, cu o capacitatea de 1 000 de prizonieri, adăpostea deja 2 500. Alt ziar deplângea faptul că Gărzile Roșii „arestau la întâmplare sute de oameni în fiecare zi și nu știau ce să facă de fapt cu ei“¹⁵.

Suprapopularea a dus la soluții „creatoare“. În lipsă de altceva mai bun, noile autorități i-au întemnițat pe deținuți în subsoluri, mansarde, palate goale și biserici vechi. Un supraviețuitor își amintește mai târziu că fusese plasat în pivnița unei case goale, în aceeași încăpere cu alți 50 de oameni, fără mobilă și cu mâncare puțină: cei care nu au primit pachete de la familie pur și simplu au murit de foame.¹⁶ În decembrie 1917, o comisie Ceka a discutat soarta a 56 de feluri de deținuți – „hoți, bețivi și oameni politici“ – care erau ținuți în subsolul Institutului Smolnîi, reședința lui Lenin din Petrograd.¹⁷

Nu toată lumea suferea de pe urma condițiilor haotice. Robert Bruce Lockhart, un diplomat britanic acuzat de spionaj (ceea ce de fapt și făcuse), a fost încarcerat în 1918 într-o încăpere din Kremlin. El își petrecea timpul dând pasiențe și citind din Tucidide și Carlyle. Din când în când, un fost servitor al curții imperiale îi aducea ceai fierbinte și ziare.¹⁸

Însă chiar și în închisorile tradiționale care rămăseseră în funcțiune, regimul penitenciar era haotic, iar gardienii lipsiți de experiență. Un deținut din orașul Viborg, situat în Rusia de Nord, l-a întâlnit, în haosul lumii postrevoluționare, pe fostul lui șofer, devenit gardian de închisoare. Omul a fost încântat să-și ajute fostul stăpân să se mute într-o celulă mai bună și mai uscată, iar în cele din urmă, să evadeze.¹⁹ Un colonel din Armata Albă

și-a amintit de asemenea că în închisoarea din Petrograd, în decembrie 1917, deținuții veneau și plecau după cum doreau, în timp ce oamenii rămași pe drumuri dormeau noaptea în celule. Privind înapoi spre acele vremuri, un oficial sovietic și-a amintit că „singurii care n-au evadat au fost cei prea leneși s-o facă”²⁰.

Debandada i-a determinat pe cekiști să vină cu soluții noi: bolșevicii nu le-ar fi putut permite dușmanilor lor „reali” să pătrundă în sistemul penitenciar obișnuit. Închisorile haotice și gardienii indolenți puteau fi potriviți pentru hoții de buzunare și pentru delincvenții juvenili, dar pentru sabotori, paraziți, speculanți, ofițeri ai Armatei Albe, preoți, capitaliști burghezi și alții, din partea cărora amenințarea lua, în viziunea bolșevicilor, proporții enorme, era nevoie de soluții mai creatoare.

O soluție s-a găsit încă din 4 iunie 1918, când Troțki a cerut ca un grup de prizonieri de război cehi să fie demobilizați, dezarmați și plasați într-un *konțlagher*, un lagăr de concentrare. Douăsprezece zile mai târziu, într-un raport adresat guvernului sovietic, Troțki a vorbit din nou despre lagărele de concentrare, adică niște închisori exterioare în care „burghezia din sate și orașe... va fi mobilizată și organizată în batalioane de ariergardă responsabile cu munca de jos (curățenia în cazărmi, lagăre, a străzilor, săparea tranșeele etc.). Cei care vor refuza vor fi amendați și ținuți în stare de arest până când amenda va fi plătită”²¹.

În august, Lenin însuși a folosit termenul *konțlagher*. Într-o telegramă trimisă comisarilor din Penza, unde avusese loc o rebeliune antibolșevică, el a cerut aplicarea unui regim de „teroare în masă împotriva *culacilor* (țărani bogați), a preoților și a Armatei Albe”, recomandând ca aceia „nedemni de încredere” să fie „închiși într-un lagăr de concentrare în afara orașului”²². Condițiile pentru acest loc erau deja pregătite. În vara anului 1918, după pacea de la Brest-Litovsk care a pus capăt participării Rusiei la Primul Război Mondial, regimul a eliberat două milioane de prizonieri. Lagărele goale au fost trecute imediat în administrația Ceka.²³

La vremea respectivă, Ceka trebuie să fi părut organul ideal care să preia sarcina încarcerării „dușmanilor” în lagărele „speciale”. Organizație complet nouă, Ceka a fost desemnată drept „sabia și scutul” Partidului Comunist și nu era subordonată direct guvernului sovietic sau unuia dintre departamentele sale. Nu avea nici un precedent legal și nici obligația de a se supune prevederilor legii; nu trebuia să se consulte cu poliția, cu tribunalele sau cu Comisarul pentru Justiție. Însuși numele ei vorbește de la sine despre statutul pe care-l deținea: Comisia Rusă Extraordinară pentru

Combaterea Contrarevoluției și a Sabotajului, sau, folosind acronimul rusesc pentru Comisie Extraordinară, Ce-K, sau Ceka. Era extraordinară tocmai fiindcă se situa în afara legalității obișnuite.

Aproape imediat de la crearea sa, Ceka și-a asumat o sarcină extraordinară. Pe 5 septembrie 1918, Dzerjinski a fost însărcinat să pună în practică politica Terorii Roșii a lui Lenin. Declanșat în urma unui atentat la viața lui Lenin, valul de teroare (arestări, încarcerări, asasinate), mai organizat decât teroarea întâmplătoare din lunile precedente, a fost de fapt o componentă importantă a războiului civil, îndreptată împotriva celor suspecți că lucrau întru distrugerea Revoluției pe „frontul de acasă“. A fost sângeroasă, nemiloasă și crudă, exact așa cum au dorit-o înfăptuitorii ei. *Krasnaia Gazeta*, organul Armatei Roșii, a descris-o astfel: „Fără milă, fără cruțare, îi vom ucide cu sutele pe dușmanii noștri. Să moară cu miile, să se înece în propriul sânge. Pentru sângele lui Lenin să curgă râuri de sânge burghez – și mai mult sânge, cât mai mult cu putință...“²⁴

Teroarea Roșie a fost de o importanță capitală în lupta pentru putere a lui Lenin. Lagărele de concentrare, așa-numitele „lagăre speciale“, au avut o importanță decisivă pentru Teroarea Roșie. Ele au fost menționate chiar în primul decret privind Teroarea Roșie, în care se cerea nu numai arestarea și încarcerarea „reprezentanților importanți ai burgheziei, a moșierilor, a industriașilor, a negustorilor, a preoților contrarevoluționari și a ofițerilor antisovietici“, dar și „izolarea lor în lagăre de concentrare“²⁵. Deși nu existau cifre demne de încredere în ceea ce privește numărul prizonierilor, la începutul anului 1919 existau 21 de lagăre înregistrate în Rusia. La sfârșitul anului 1920 erau 107, de cinci ori mai multe.²⁶

Totuși, în această etapă, rolul lagărelor a rămas ambiguu. Prizonierii trebuiau să efectueze munci – dar în ce scop? Erau munci menite să-i reeduce pe prizonieri? Să-i umilească? Sau se presupunea că ele vor ajuta la construirea noului stat sovietic? Diferiți lideri sovietici și diferite instituții au avut răspunsuri diferite. În februarie 1919, Dzerjinski însuși a ținut un discurs elocvent, pledând pentru un rol activ al lagărelor de concentrare în reeducarea ideologică a burgheziei. Noile lagăre, a spus el, se vor

folosi de munca celor aflați în stare de arest; a acelor domni care trăiesc fără nici o ocupație; a acelor care sunt incapabili să muncească fără să fie forțați să o facă. Suntem datori să administrăm asemenea pedepse celor care, muncind în instituțiile sovietice, au dat dovadă de lipsă de conștiinciozitate în muncă, încetineală etc. În acest fel, vom crea școli de muncă.²⁷

Când, în primăvara anului 1919, s-a publicat primul decret oficial referitor la lagărele speciale, au existat totuși niște priorități ușor diferite, care

au părut să capete importanță.²⁸ Decretul, o listă surprinzător de lungă de reguli și prescripții, prevedea ca fiecare capitală regională să înființeze un lagăr pentru nu mai puțin de 300 de persoane „la marginea orașului sau în clădirile din împrejurimi, cum ar fi mânăstiri, conace, ferme etc.“. Regulile prevedeau ziua de muncă de opt ore, cu ore suplimentare și program de noapte admise numai „în conformitate cu codul muncii“. Pachetele cu mâncare erau interzise. Întâlnirile cu membrii apropiați ai familiei erau permise, dar numai duminica și în concedii. Prizonierilor care încercau să evadeze li se mărea sentința de zece ori. O a doua tentativă de evadare se pedepsea cu moartea – o pedeapsă extrem de aspră comparativ cu legile țariste, îngăduitoare în privința evadărilor, legi pe care bolșevicii le cunoșteau prea bine. Și mai important, decretul scotea în evidență că munca prizonierilor se efectua nu în vederea educării lor, ci pentru plata costurilor de întreținere a lagărului. Prizonierii inapți de muncă urmau să fie trimiși în altă parte. Lagărele urmau să se autofinanțeze. Optimiști, creatorii lagărelor credeau că acestea aveau să fie rentabile în felul lor.²⁹

Din cauza fluxului neregulat de fonduri de la stat, cei care conduceau lagărele au devenit repede interesați de ideea autofinanțării sau cel puțin de posibilitatea de a-i folosi pe prizonieri într-o activitate practică. În septembrie 1919, un raport secret prezentat lui Dzerjinski deplângea faptul că într-un lagăr de tranzit condițiile sanitare erau „sub orice critică“, în mare măsură fiindcă acolo mulți oameni ajungeau să se îmbolnăvească prea rău pentru a mai fi trimiși la muncă: „Toamna, din cauza umezelii, acestea nu vor mai fi locuri unde să aduni oameni și să-i folosești la muncă, ci mai degrabă răsadnițe pentru epidemii sau alte boli.“ Printre altele, autorul raportului propunea ca cei inapți de muncă să fie trimiși în altă parte, în felul acesta lagărul devenind mai eficient – o măsură care mai târziu va fi aplicată în mai multe rânduri de către conducerea Gulagului. Deja cei care răspundeau de lagăre erau mai interesați de boala și de foamea care bântuiau aici, dat fiind că prizonierii bolnavi și flămânzi deveneau nefolositori. Demnitățile și umanitatea lor, ca să nu mai vorbim despre supraviețuire, nu-i interesa câtuși de puțin pe cei însărcinați cu aceste aspecte.³⁰

În realitate, nu toți comandanții de lagăr erau interesați de reeducare sau de autofinanțare. În schimb, ei preferau să-i pedepsească pe cei înstăriți odinioară, umilindu-i și silindu-i să intre în pielea muncitorilor. Un raport din orașul ucrainean Poltava, întocmit de o comisie de anchetă a Armatei Albe după redobândirea provizorie a orașului, nota că burghezilor capturați pe timpul ocupației bolșevice li se ordonase să efectueze munci „concepute pentru a-i batjocori, încercând să-i înjosească. De pildă, un arestat... a fost obligat să curețe cu mâinile un strat gros de noroi de pe

Cuprins

Mulțumiri	7
Introducere	11

Partea I

Originile Gulagului 1917–1939

1. Începuturile bolșevismului	39
2. Primul lagăr al Gulagului	54
3. 1929: Marea Cotitură.....	76
4. Canalul de la Marea Albă.....	92
5. Lagărele se extind.....	106
6. Marea Teroare și urmările ei	125

Partea a II-a

Viața și munca în lagăre

7. Arestarea	153
8. Închisoarea.....	176
9. Transportul, sosirea, repartizarea deținuților.....	188
10. Viața în lagăr	210
11. Munca în lagăre	241
12. Pedepsă și răsplată	266
13. Gardienii	279
14. Deținuții	302
15. Femei și copii	328
16. Muribunzii	352
17. Strategii de supraviețuire.....	361
18. Revoltă și evadare	404

Partea a III-a

**Ascensiunea și prăbușirea complexului industrial al lagărelor,
1940–1986**

19. Începe războiul	425
20. „Străinii“	433
21. Înainte și după amnistie	456
22. Apogeul complexului industrial de lagăre	470
23. Moartea lui Stalin	485
24. Revoluția <i>zekilor</i>	492
25. Dezghețul și eliberarea	512
26. Era disidenților	531
27. Anii '80: distrugerea statuirilor	554
Epilog. Reminiscente	565
Anexă. Cât de mulți?	578
Note	587
Bibliografie	643
Glosar de termeni	665
Indice	671
Permisuni pentru reproducerea textelor și a ilustrațiilor	679